

DISKUSIJOS

Z. LIUBARSKIENE

RELIGINĖS DOROVĖS SĄVOKOS KLAUSIMU

Dorovės ir religijos santykiuose religija moralę veikia taip, kad jos sistemoje „dorovė įgauna religinę reikšmę <...>, sudaro kiekvienos religijos esminę dalį“¹. Analizuojant dorovės ir religijos santykį, svarbią metodologinę prasmę įgyja sąvokų ir kategorijų turinio aiškinimas. Svarbi vieta šiuo požiūriu priklauso sąvokai „religinė dorovė“, nors tai kol kas kelia nemaža diskusijų. Todėl, mūsų manymu, tikslinga plačiau panagrinėti šios sąvokos turinį. Juo labiau, kad neretai ginčijamasi, ar galima pripažinti tokių sąvokų, kaip „religinė moralė“ ir „religinė dorovė“, vartojimą, ir bandoma jas pakeisti kitomis.

Vienas pirmųjų marksistų tarpe religinės dorovės egzistavimą ėmė neigti VDR filosofas G. Bėkas. Savo poziciją jis argumentavo taip: „<...> žmonių moralė nulemiama ne religijos ir ne kulto tarnautojų. Religija gali tik sankcionuoti arba pasmerkti vienas bei kitas moralines pažiūras. Dvarininkų ir buržuazijos moralė nebuvo sukurta religijos. Religija ir bažnyčia daugiausia tegalėjo nušviesti ir kanonizuoti šią moralę, įtraukti ją į tam tikras etines sistemas <...>. Todėl tikslingiau kalbėti ne apie „religinę moralę“, o apie religines moralės arba etikos teorijas“².

Galima manyti, jog šiam teiginiui turėjo įtakos G. Plechanovo mintis: „Religija nesukuria dorovės. Ji tiktai sankcionuoja jos taisykles, išaugančias konkrečios visuomenės formacijos dirvoje“³. Matyt, remdamiesi šiuo teiginiu, tarybiniai tyrinėtojai J. Aničas ir J. Mačiulis religinės moralės sąvoką rašo kabutėse⁴, o tai, sprendžiant iš konteksto, rodo, jog šis fenomenas paneigiamas iš esmės.

Kartais šiam reikalui pasiremiamą kitų žymių marksizmo teoretikų žodžiais: «Religija sankcionuoja dorovę, susiformavusią konkrečioje visuomenėje, taip pat ir kitus jos „pagrindus“»⁵.

¹ Etika.— V., 1979, p. 40.

² Бёк Г. О марксистской этике и социалистической морали.— М., 1962, с. 66.

³ Плеханов Г. В. Избранные философские произведения.— М., 1977, т. 3, с. 362.

⁴ Zr. Aničas J., Mačiulis J. Katalikybės evoliucija socializmo sąlygomis.— V., 1979, p. 106—107.

⁵ Плеханов Г. В. Избранные философские произведения, т. 3, с. 621.

Tai būdinga ir A. Šiškinui, kuris, galima sakyti, davė pradžią religinės dorovės neigimui. G. Plechanovo žodžius jis parėmė tokiomis išvadomis: «Todėl terminas „religinė moralė“, griežtai kalbant, yra netikslus. Nėra „religinės moralės“, vienodos visoms istorijos epochoms, o yra religijos įšventinta tam tikros klasės moralė, be to, pati religija keičiasi, prisitaikydama ginti tam tikros klasės interesus». Jis rekomenduoja: „Tiksliau būtų kalbėti apie religinę moralinę doktriną arba religinį moralinį mokymą“⁶ <...>.

Ši mintis neprarado šalininkų ir dabar. Antai P. Kolonickis, iš esmės pritardamas A. Šiškinui, apgailestaudamas priduria: „Tačiau kadangi sąvoka „religinė moralė“ tvirtai užėmė vietą mokslinėje vartosenoje, reikia ją atsizvelgti <...>“⁷.

Kitaip tariant, panašūs samprotavimai rodo, jog čia susiduriame ne su tam tikromis deklaracijomis, o su išvystyta koncepcija, neigiančia patį religinės dorovės egzistavimą. Deja, ši koncepcija kelia kai kurių abejonių.

Visų pirma, norisi pastebėti tam tikrą nekorektiškumą, pasireiškiantį cituojant G. Plechanovo mintis. Jeigu kai kurie jo formulavimai panaudojami kaip argumentai, paneigiantys religinės dorovės egzistavimą, tai verta atkreipti dėmesį, jog pats G. Plechanovas tokios išvados nedarė,— tai jo interpretatorių nuopelnas. Be to, iš nurodytų G. Plechanovo formulavimų čia cituotų autorių daroma išvada jokia būdu neišplaukia: tai loginis neuoseklumas. Pabandykite panaagrinti šias G. Plechanovo formuluotes platesniu kontekstu.

Straipsnių ciklo „Apie vadinamuosius religinius ieškojimus Rusijoje“ antrame straipsnyje „Dar kartą apie religiją“ G. Plechanovas taip rašo: „Tam tikroje kultūrinio išsivystymo stadijoje animistiniai vaizdiniai ir su jais susijusios nuotaikos suauga su dorove plačiau šio žodžio prasme, t. y. su žmonių nuovoka apie tarpusavio pareigas <...>. Tačiau nors vaizdiniai apie šias pareigas suauga su animistiniais įvaizdžiais, bet jie nėra pastarųjų sukelti <...>. *Religija nesukuria dorovės. Ji tikrai sankcionuoja jos taisykles, išaugančias konkrečios visuomeninės formacijos dirvoje* (kurs.— Z. L.)“⁸. A. Deborino knygos „Dialektinio materializmo filosofijos įvadas“ pratarėje (1916 m.) G. Plechanovas rašė: „Nors animistiniai vaizdiniai atsiranda ir tam tikru laikotarpiu toliau egzistuoja visiškai nepriklausomai nuo laukinio požiūrio į savo pareigas tai visuomenei, kuriai jis priklauso, bet jau gana anksti šis požiūris pradeda derintis su minėtais vaizdiniais. Vėliau, žymiai aukštesnėse kultūros pakopose, animistiniai vaizdiniai, susiklostydami į daugiau ar mažiau darnias religinio tikėjimo sistemas, labai tvirtai suauga su žmonių supratimu apie savo tarpusavio pareigas. Į šias pareigas ima žiūrėti, kaip į dievų įsakymus. *Religija sankcionuoja dorovę, susiklosčiusią tam tikroje visuomenėje, taip pat ir kitus*

⁶ Šiškinas A. Marksistinės etikos pagrindai.— V., 1963, p. 132.

⁷ Колоничкий П. Ф. Атеизм и формирование коммунистической личности.— М., 1975, с. 115.

⁸ Плеханов Г. В. Избранные философские произведения, т. 3, с. 362.

jos pagrindus (kurs.— Z. L.)⁹. Ar galima šiose G. Plechanovo formuluo-
tėse rasti religinės dorovės egzistavimo neigimą? Priešingai — G. Plecha-
novas nedviprasmiškai objektyviu faktu laiko religijos (animistinių vaiz-
dinių) suaugimą su dorove, pastebėdamas, jog religija ir dorovė suauga
„labai tvirtai“. O kokia sąvoka apibūdinti šį suaugimą? G. Plechanovas į
šį klausimą atsakymo nepateikia. Tačiau ar galima paneigti, jog anksčiau
minėtos problemos klausimo formulavimas logiškai išplaukia iš G. Plecha-
novo teiginių?

Vadinasi, G. Plechanovo mintys leidžia daryti išvadas, jog 1) religija
nesukuria dorovės; 2) dorovė susiformuoja tam tikros visuomeninės for-
macijos dirvoje; 3) šios visuomenės pagrindai (vienas iš jų — dorovė)
sankcionuojami religijos. Tai reiškia, jog klasinėje visuomenėje dorovė iš-
reiškia viešpataujančių klasių interesus ir ji nėra tapati visoms istorinėms
epochoms.

Tačiau kyla klausimas, ar tie teiginiai gali būti argumentas, neigiantis
religinės dorovės egzistavimą? Pagaliau, ar šiam tikslui šio argumento
pakanka?

Manytume, jog yra kaip tik priešingai.

Religinės moralės egzistavimo koncepcijos šalininkai neteigia, jog iš
esmės esą kitaip. Niekas iš marksistų neteigia, jog religija kurianti dorovę,
nepriklausomą nuo socialinių-ekonominių bei kitokių visuomeninių santy-
kių, arba kad ji neutrali klasinių interesų atžvilgiu, taip pat esanti nekin-
tama ir t. t. Tokios dorovės jokioje istorinėje-socialinėje tikrovėje nėra ir
būti negali, todėl galvoti kitaip, reiškia būti ne marksistu. Tačiau, kaip pa-
stebi V. Nikitinas, „kodėl terminą „religinė dorovė“ reikia susieti su šia
išgalvota koncepcija, o ne su realiai egzistuojančiais gyvenimo reiškiniiais?
Atsisakius išankstinio nusistatymo dėl religinės dorovės, jos egzistavimo
negalima nepripažinti“¹⁰. Religinės dorovės problemą konstruktyviai spren-
džia taip pat S. Anisimovas, M. Vašalomidzė, N. Gubanovas, V. Kločkovas
ir kiti tarybiniai tyrinėtojai¹¹.

Nors pakankamai ryškios tendencijos neigti religinę dorovę, tačiau dau-
gelis tyrinėtojų su tuo nesutinka. Tokiais atvejais stengiamasi išsiaiškinti
religinės dorovės tam tikrus principus ir normas, kurios bažnyčios skelbia-
mos antgamtinių jėgų vardu. Tipišką tokio samprotavimo eigą šiuo požiū-
riu pademonstruoja V. Zybkovecas, pagal kurį religinė dorovė paprastai
sankcionuojama ir „skelbiama dievo vardu“¹². Tą patį turi galvoje ir M. Ša-

⁹ Тен пат, р. 621.

¹⁰ Никитин В. Н. Религиозная нравственность как проблема этики.— В кн.: Категории этики и эстетики. Л., 1973, с. 29.

¹¹ Зг. Анисимов С. Ф. Нравственный прогресс и религия.— М., 1965, с. 40—125; Вашаломидзе М. И. К вопросу о сущности религиозной морали (Автореферат канд. дисс.).— Тбилиси, 1968; Губанов Н. И. К анализу понятия «религиозная мораль».— В кн.: Атеизм, религия, нравственность. М., 1972, с. 76—92; Ключков В. В. Религия, госу- дарство, право.— М., 1978, с. 51—66.

¹² Зыбковец В. Ф. От бога ли нравственность.— М., 1961, с. 13.

chnovičius: „Religija tikrai įtvirtina moralines normas kaip „dievo liepimą“¹³.

Teorinį šios koncepcijos pagrindimą yra davusi O. Krutova: „Religinės moralės skirtumas nuo pasaulietinės pirmiausia tas, jog savo normas ir principus religinė moralė laiko dievybės įsakymais, jų šaltinį mato antgamtinių jėgų veikloje. Kitas religinės moralės skirtumas tas, jog ji į savo turinį įtraukia normas, nušviečiančias tam tikrus žmogaus santykius su dievu. Abu šie momentai pateikiami kaip neišardoma vienybė.

Moralinis santykis — asmenybė ir visuomenė, žmogus ir žmogus — religinėje moralėje įgauna iškreiptą pavidalą. Visi žmogaus santykiai — su visuomene, valstybe, kolektyvu, kitais žmonėmis priklauso nuo santykio su dievu. Būtent jis pasireiškia kaip pagrindinis, o žmogus paskelbiamas morališkai atsakingas pirmiausia prieš dievą“¹⁴.

Tokia yra religinės dorovės koncepcija, kurios specifiškas požymis — dorovės orientacija į antgamtines jėgas. Toks požymis yra būtinas religinei dorovei. Bet ar pakanka vien nuorodos į antgamtines jėgas, kaip specifinio, religinę dorovę lemiančio bruožo? Tikriausiai ne, nes, kaip pastebėjo V. Nikitinas, „pagrindinis šio apibūdinimo trūkumas tas, jog jis lengvai atiduoda religijai visa, kas vertinga, kas yra žmonijos doroviniame palikime. Dievo vardu galima skelbti viską, kas patinka. Istoriškai taip ir buvo“¹⁵. Taigi, viena vertus, šitokia religinės dorovės samprata atverdavo palyginti plačias galimybes religinėms teologinėms spekuliacijoms dorovės problematikos pagrindu, o, antra vertus, toks aiškinimas sukelia pagrįstas abejones, neretai pasireiškiančias tuo, jog prieinama iki paties religinės dorovės egzistavimo paneigimo: atseit, tokios religinės dorovės iš tikrųjų nesą.

S. Anisimovas, tarsi atsiliepdamas į diskusijas religinės dorovės klausimu, problemą taip formuluoja: „<...> ar galima kalbėti apie ypatingą, pavyzdžiui, krikščionišką moralę, skirtingą nuo vergvaldinės, feodalinės, buržuazinės moralės išnaudotojiškoje visuomenėje?“, pastebėdamas, jog „suformuluotas klausimas turi didelę praktinę reikšmę. Juk jeigu nėra ypatingų religinės moralės sistemų, jeigu jos sutampa, pavyzdžiui, su buržuazine morale, tai religinės moralės kritika netenka prasmės. Tokiu atveju pakaktų kritikuoti šiuolaikinę buržuazinę moralę ir jos atgyvenas mūsų šalyje“¹⁶.

Į mus dominantį klausimą S. Anisimovas taip pat nedviprasmiškai atsako: „<...> galima kalbėti ne tik apie religinę etiką, bet taip pat ir apie praktinę moralę, pritaikomą prie vieno ar kito religijos mokymo“¹⁷. Šią „moralę, skirtingai nuo pasaulietinės moralės sistemų, galima apibūdinti kaip sistemą dorovinių sąvokų ir normų, išplaukiančių iš vienos ar kitos

¹³ Шахнович М. И. Ленин и проблемы атеизма.— М.—Л., 1961, с. 449.

¹⁴ Крутова О. Н. Человек и мораль (методологические проблемы ленинского анализа нравственности).— М., 1970, с. 209.

¹⁵ Категории этики и эстетики, с. 30.

¹⁶ Анисимов С. Ф. Нравственный прогресс и религия, с. 40.

¹⁷ Ten pat, p. 42.

religijos mokymo dogmų¹⁸. Panašiai problemą sprendžia L. Mitrochinas, M. Vašalomidzė ir kt.¹⁹. Taigi realiai egzistuoja pažiūra, jog religinės dorovinės normos yra išvedamos iš religinių dogmų. Stiprioji šios pažiūros pusė ta, jog joje pirmiausia akcentuojamas organiškasis religinių dogmų ir religinių dorovinių normų ryšys. Antra vertus, religinės dorovės fenomeno traktavimas dėl to darosi tik aiškiau suvokiamas.

Tačiau ir šis religinės dorovės aiškinimas turi tam tikrų trūkumų. Reikalas tas, jog šiuo atveju nepateikiama jokie kriterijaus, kuris leistų nustatyti kokios normos išplaukia iš religinio mokymo dogmų, o kokios — ne. Bet svarbiausia, šio aiškinimo ribose iš pagrindų negalima paneigti minties, jog religija sukuria dorovę. Kitaip tariant, lieka vietos teorinei klaidai. Tačiau iš tikrųjų nei dorovės normos neišplaukia iš religijos dogmų, nei dogmos — iš normų. Tiek vienos, tiek kitos kartu „išplaukia iš kažko trečiojo“²⁰. Šiuo „trečiuoju“, t. y. dogmų ir normų pradžia, V. Nikitinas laiko socialinį žmogaus prislėgtumą, jo bejėgiškumą, kurių esmė — socialinės praktikos ribotumas. Tokiu minties posūkiu V. Nikitinas duoda kryptį konstruktyviam moksliniam religinės dorovės aiškinimui. Ji šiuo atveju laikoma „tokių elgesio normų visuma, kuriomis antgamtinių jėgų vardu pateisinamas ir įtvirtinamas žmogaus socialinis prislėgtumas“²¹.

Sprendžiant dorovės ir religijos santykio problemas, sąvoka „religinė dorovė“ pateisinama tiek savo teoriniu pagrindu, tiek ir šio fenomeno realiu turiniu. Todėl, mūsų nuomone, būtų iš esmės netikslinga atsisakyti sąvokų „religinė dorovė“, „religinė moralė“ vartojimo, stengiantis jas pakeisti kitomis sąvokomis: „religinė etika“, „religinis-dorovinis mokymas“, „religinė-dorovinė doktrina“ ir pan. Tokios pastangos nuskurdina dorovės ir religijos santykio sampratą. Kitas reikalas, jog šias sąvokas būtina toliau tikslinti ir plėtoti.

¹⁸ Ten pat, p. 43—44.

¹⁹ Зг. Митрохин Л. Н. Баптизм.—М., 1966, с. 152; Вашаломидзе М. И. К вопросу о сущности религиозной морали, с. 13—14.

²⁰ Категории этики и эстетики, с. 33.

²¹ Ten pat, p. 36.